

Otuzikinci Konferans

# Hindistan'da İktisadî Kalkınma ve Cemaat Kalkınması

Ziyaeddin Fahri FİNDİKOĞLU  
İktisat Fakültesi Profesörlerinden

Bu ders yılının son kapanış konuşması, bir Hindistan Tetkik Seyahatinin intiba'larını Üniversite içi ve dışı dinleyiciler çevresine anlatmak lüzumu dolayısı ve dinleme isteği ile, senenin ilk konuşmasını yapana düşüyor<sup>1</sup>. Bu suretle bir devre içinde aynı konuşucu ile, ikinci defa karşılaşılıyorsunuz! Mazur görmenizi reca ederim.

Herhalde gazeteler bu yılın ilk ayının ilk iki haftasında New Delhi'de bir mühim Beynelmîlel Kongrenin toplandığından sizleri mübhem de olsa haberdar etmiş olmalıdırlar. Şimdi size bu Kongre esnasında takibetmek istediğim Hind Ekonomik Kalkınması hakkında gördüklerimi, yerinde dinlediklerimi ve öğrendiklerimi hikâye edeceğim. Hikâye edeceğim diyorum, zira ilmî bir inceleme ile değil, ikinci mesleği gazetecilik olan bir arkadaşımızın basit anlatması ile karşılaşacaksınız.

— I —

## HİNDİSTAN'DA İKTİSADİ KALKINMA

İkinci Dünya Harbinin dünya ekonomisine getirdiği "Planification — Plâncılık" biz insanoğulları için yeni bir şey midir? Eski kültür çevre-

1) Bu konferansı İ. ve I. Enstitüsü ile Türkiye - Hindistan Kültür Cemiyeti beraberce hazırlamış olup 17 Nisan, 1964 de İstanbul Teknik Üniversitesinde verilmiştir.

leri ve medeniyetler Plân fikrine yabancıydılar? Sual bizi uzaklara götürür. Birinci Dünya Harbi sonu ile kalarak Sovyet Plâncılığına, daha sonra 1933-1937 Türkiye Plâncılığına temasla kalalım. Her halde İkinci Dünya Harbi ferdasıncâ ileri ve geri memleketler tezaadının dikkati celbetmesi, ileriye de geriye de endişeye sevketmesi karşısındayız. Bu arada nüfusların artışı ve istihsalın kifayetsizliği son derece düşündürücü olmuş, aşağı yukarı 600 Milyonluk Çin ile 450 milyonluk Hind ekonomileri, yalnız Çin'i ve Hind'i değil, bütün dünyayı meşgul etmeğe başlamış, iktisat ilmi içinde gelişme ve büyüme ekonomisi ayrı bir ihtisas konusu olmuş, önceleri ileri ve geri, sonraları daha nazik, gelişmiş, ve az gelişmiş gibi sıfatların tavsif eylediği ekonomiler peyda olmuştur. 1947 de ikiye ayrılan eski Hindistan'ın Pakistan ve Hindistanı, aynı tarihte istiklâllerine kavuşur kavuşmaz plânlı gelişme fikri üzerinde durmağa başlamışlardır. Hemen hemen aynı devrenin Türkiyesinde de (Bize bir İktisat Şûrası lâzım?), (İktisadiyatımızı plânlı olarak yürütmeliyiz!)... gibi fikirlerin meydana geldiğini bilirsiniz. 1958 de İmar ve İskân Bakanlığının Bölge Plâncılığı, 1960 da büyük Devlet Plânifikasyonu bu fikirlerin aksiyona geçmiş belirtileridir.

Hind istiklâlinin ilân edildiği 1947 tarihi, Hind Kalkınma politikasının bir mânâda başlangıcı sayılmaktadır. Müstemleke idaresi zamanında atılan adımlar, bu tarihten sonra millî bir endişe konusu olacak, bu endişenin en gergin psikolojisi de Kongre Partisi Reisi Nehru'nun şahsiyetinde yer alacaktır.

Filhakika 1947-1951 arasında nüfus ve istihsal müvazenesizliği büyük bir millî ekonomi dâvası olarak ele alınıyor. Heyecanlı bir hava içinde belli siyasî ve sosyal şartlar altında hazırlanan Hind Kalkınma Plânı, 1951-56 arasında tatbik edildi. Bu birinci plân. İkincisi 1957-61 ve üçüncüsü 1962-66 devrelerine ait. Bu üç plân resmî ve hususî sektörlere sırası ile 2,500, 5,060, 7,800 Milyon Sterling yatırım tahsisatı yapmıştır. Üç plân tedrici surette hem nakdî cephesile, hem de temel yapı (Infra - Structure) bakımından heybetli bir manzara gösteriyor<sup>2</sup>. Bu sırada hazırlanmakta olan dördüncü plânın daha da genişletildiği anlaşılmaktadır: "Nehru'nun riyasetinde yapılan Plânlama toplantısında dördüncü beş yıllık Plânın şümül itibariyle daha geniş olmasına, ziraat ve köy sektörüne daha büyük çapta ehemmiyet verilmesinde büyük ölçüde mutabık kalmıştır. Komisyon, diğer meseleler meyanında teknik ve malî elverişlilik-

2) Bk. A. B. Mountjoy: Industrialization and Under - developed countries, 1962, London, Sf. 184.

ler bakımından perspektif plânlama bölümünün neticelerini denemeyi plânla ilgili muhtelif çalışma gruplarından istemeye karar vermiştir. Perspektif Plânlama Bölümü, yılda yüzde yedi nisbetinde ekonomik bir gelişme sağhyabilmek için dördüncü Plân masrafının 200,000 milyon rupi (378,000 milyon lira) olmasını derpiş etmektedir. Üçüncü Beş Yıllık Plânın sarfiyatı ise 110,000 milyon rupi (207,900 lira) idi.... Toplantıda varılan diğer bir kararın öncelikli hareket programı ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu hususun, üçüncü Beş Yıllık Plânda görülen gecikmeleri mümkün olduğu kadar gidermek için acelelikle ele alınması zarurî görülmüştür. Ara devre tesbit ve takdirinde açıklandığı gibi bu gecikmeler ziraat sektöründeki çurgunluk ve endüstrideki noksanlıklar yüzünden vukua gelmiştir. Komisyon öncelikli hareketin hangi sektörlerde tatbik edilmesi ve hangilerine üstünlük verilmesi gerektiği hususunda yakında Eyaletlere bir bildiri yayınhyacaktır. Bunlar daha ziyade endüstri enerjisi ve ulaştırma programlarını ilgilendirecektir<sup>3</sup>."

İkisi ikmal edilmiş, biri tatbikatta, dördüncüsü tasavvur halinde olan bu dört plândan birincisinin elde etmek istediği hedefler arasında millî geliri % 13 nisbetinde artırmak, yatırım nisbetini de millî gelirin % 7 sine çıkarmak vardı. Sektör ehemmiyeti sırası ile 1) Âme servisleri, 2) Cemaat kalkınması, 3) Sağlık ve maarif, 4) Ziraat ve sulama.... ya aittir. Bu plân, görüldüğü gibi endüstriye ve madencilığe diğerlerine nisbetle hiç yer vermemiş sayılır (Ziraatı % 31 iken bu sektörü % 3,1). 1951-56 arasında ziraat sektörü, bekleyişi başa çıkarmıyor. Ondan alınan cesaretle yatırıma millî gelirden ayrılan % 7, % 11 e çıkarılıyor. Tablo da görüleceği gibi sektörler ehemmiyetce yer değiştiriyor. Endüstri, maden ve yol ön safhaya geçiyor. Bu sanayileşme hamlesi 1956-61 arasında Hind coğrafyası sathına da yayılıyor. İngiliz, Rus, Alman firmalarının katıldığı D. Ç. Sanayii dikkati çekecek. (Çenşidpur, Durgapur, Bhilai, Rurkela tesisleri). Keza kimya sanayi, yapma gübre endüstrisi... ilh nev'inden olan sahalara yapılan yatırım neticeleri itibarile çok ehemmiyetli. Dış yardım — hem teknik, hem kapital — Demirperde memleketini de, hür Dünyayı da harekete geçiriyor. İki blok için Hind diyarı bir rekabet sahası. Nehru'nun bir Üçüncü Dünya temsilciliği yapması bu bakımdan çok faydalı olmuştur.

Fakat 2. plân sonundâ ziraate 1. de olduğu gibi ehemmiyet verilmesi düşündürücü oluyor. Bir defa dışarıdan yiyecek maddeleri idhali zarureti ile karşılaşılıyor. İkinci Plân nüfus artışını yılda % 1,25 olarak

3) Bk. İstanbul "Hindistan Haberler Servisi" Bülteni: 10.5.1964.

tahmin etmişti. Vakıada ise % 2. Millî gelirin % 25 nisbetinde artışı beklenirken ancak % 20 elde edildi. Gerçi bu devrede sınaî iş yerleri belli bir miktarda çoğaldı. Lâkin bu, işsizliği azaltmadı, üstelik demografik artış dolayısıyla işsiz sayısı çoğaldı. İnsan unsuru itibarile pek sevindirici olmıyan bu kara levhaya rağmen istikbal için ümit verici bazı rakamlar sunuldu: Yapma gübre istihşali yılda 9,000 Tondan 150,000 e, bisiklet yapımı senede 100,000 den 1,050,000 e yükseldi (çok düzlüğü bulunan Hindistan'da bu nakil vasıtasının artık idheline lüzum kalmadığı söyleniyor!). Ziraî sektörün 2. plândan faydalanmadığı ise tefsire muhtaç. Zira sulama, ziraî müstahşiliyeti % 40 nisbetinde arttırmış, ekilebilir toprak sahası genişlemiştir (İkinci plân sonunda 20,000,000 hektar!). Hind ekonomistleri ve onlarla birlikte sosyologlar 2. plân sonunda bir başka neticeye işaret etmektedirler: Hindistanın mahrum bulunduğu yeni, genç bir müteşebbis sınıf doğuyor! Nehru'nun yakınları kendisinin ve Partisinin sosyalist düşünceli olmasına rağmen Hür Dünyanın sosyal yapıma benzer bir içtimaî bünyeye kavuşturmanın hususî bir idealizmi olduğunu anlatıyorlar. Mamafih bu yeni iş ve teşebbüs zümresi, hususî sektör için olduğu kadar âmme servisi için de mühim bir unsur değil midir? 1961 de (Colleagues and coworkers who serve the Government of India) ya hitaben bir beyanname neşreden Nehru, bu yeni unsurun âmme servisinde, bu arada Devlet ekonomisinde ifa edeceği hizmete işaret etmiş, keza cemaat kalkınmasında bu gibi elemanları yetiştirme lüzumu üzerinde durmuştur<sup>4</sup>.

3. plân işte böyle bir ânda hazırlandı ve atılan adımların tecrübeden alınan derslere göre takviyesini hedef edindi. Bunun yanında 2. plânın ziraî kalkınmanın kaliteden yana elverişliliğine rağmen, ziraî sektörün ihmali bir hata olarak görüldü. Ziraate yatırımın nisbetini artırma üzerinde duruldu. Böylece alman kararlara göre 3. plânın son tatbikat yılı olan 1966 da, nüfusun yılda % 2 artması yanında, Hind ekonomisinin kendi kendisine yeten bir ziraî yapıya sahip olacağı kuvvetle tahmin edilmektedir. Yalnız gıda maddeleri otarşisi değil, aynı zamanda bazı diğer idhal maâdelerinin (meselâ ecza maddelerinin; kimyevî maddelerin ... ilh.) yerine yerli sınaî mamuller geçmeside beklenmektedir. Dördüncü plânın bu sahada bir çok muvaffakiyetleri şimdiden Hint Plâncıları tarafından ileri sürülüyor. Meselâ hazırlığı bitirilen bir proje, Hind'in bütün maden potansiyelini araştırarak bir Büro düşünüyor. As-

4) Bk. J. Nehru: One Nation, one heart, 1963, sf. 22: The role of public servants"

ında bu Büro mevcut. 2. plânda onun da payı var. Kömür, demir potansiyellerini bu büro 1956-61 arasında hesaba kattı ve hesap yanlış çıkmadı. Neden şimdi de diğer maden çıkarmalarında aynı hizmeti ifa etmesin?

Böylece 3. ve 4. plânlar arasında (Kendikendisine dayanan gelişme ekonomisi: Self - Sustaining Growth Economy) siyasetini önce idealizmi ve felsefesi, sonra ilmî destekleri ve teknik organizasyonu hazırlanmış oluyor. Anglo - Sakson ilminden faydalanmış Hint iktisatçıları İngiliz Ekonomisti Rustow'un ifadesini bile kullanmağa başlıyorlar: Take-off!

Hiç bir iktisat politikası ortaya atılınca tam bir kabule mazhar olmaz. Dördüncü plânın bu ümitli ideolojisi de şimdiden tenkit edilmektedir. Bazılarına göre nüfus artışındaki tempo aksatıcı tesirler icra edecektir. Şimdiden 3. plânın maliyetinin 1/3 ü açık vermiyor mu? 2.400 Milyon (Sterling) u bulan bu açığın dış yardımıyla kapatılması düşünülüyor mu? Çin işi karşısındaki Millî Müdafaa sarfiyatı da bir hayli menfi tesir icra etmiştir.

4. Plâna doğru yol alındığı bir sırada çok pahalıya mal olan sanayileşme karşısında, teknik ve idarî unsur azlığı da ele alınan problemler arasında. Hint iktisatçılarının ve onlarla birlikte Avrupalı ekonomistlerin bazılarına göre sanayileşme temposu ile idarî ve fennî kadro arasında nisbetsizlik başgösteriyor. Üç büyük D. Ç. müessesesi böyle bir kriz karşısında. Biraz önce işaret ettiğim gibi J. Nehru bu mesele ile şahsan ilgileniyor. D. Ç. müesseselerinin lüzum gösterdiği 2000 yüksek vasıflı eleman derhal kurulan Yetiştirme Merkezleri vasıtasile üzerinde durulan bir husustur. Bir kısmının yetiştirilmesi yurt dışında temin olunuyor.

Hindistan Plâncılığının güçlük arz eden bir tarafı endüstrinin dağılışı ile ilgili. Plânlar, mahrumiyet bölgelerini gözönüne alıyor. Fakat tatbikat pek yüze gülmemekte. Neden? Zira kuruluş mahiyeti çok yüksek Hükümet endişeli. Uzak ve gelişmemiş bölgeler, gerek endüstri merkezlerinin tayininde, gerek tayinden sonra plân tatbikinde bir düzeiye Delhi'ye müracaatı gerektirecek durumlar hasıl olmaktadır.

3. plân ziraî sektöre ehemmiyet veriyor dedik. Fakat bu ehemmiyet yine sanayiden yana. Zira himaye edilen ziraî sektör, endüstriyel sektörü beslemeğe hizmet edecek ziraî maddeler sektörüdür. Burada bir başka güçlük. Şöyleki Hind ziraati geniş ölçüde tabiate, iklime bağlı. Bu

durumda şu sual plâncıları meşgul ediyor: — Acaba geniş nüfus kitlelerini geçindirmek için sınaî yatırıma ehemmiyet vermek doğru olmaz mı? Bu suretle ihracata geçecek bir endüstrinin getireceği dövizle yiyecek maddelerinin icap ederse idhali yoluna gidilemez mi?

Hind Plânlamasının problemlerinden biri de “Temel - Bünye: Infrastructure” yatırımlarının — meselâ sağlık tesislerinin — gittikçe artan nüfusa müsbet tesir icra etmesi. İstiklâl yılında — 1947 de — çocuk ölü-

### Her üç plânın âmme sektörü ile ilgili masraf dökümü

Sektör	Plân 1: Masraf % (1951-56)	Plân 2: Masraf % (1956-61)	Plân 3: Masraf % (1961-66)
Ziraat ve C. Kalkınması	218,15	398,11	801,14
Sularra	233,16	315,9	488,9
Enerji	195,13	334,10	757,13
Sanayi - Maden	88,6	806,24	338,24
Münakale	392,27	975,28	114,20
Sosyal Hizmetler ve öteberi	344,23	622,18	125,20
<b>Yekûn</b>	<b>1.470,23</b>	<b>3.450,100</b>	<b>5.625,100</b>

Bu cetvel Hind Plân Komisyonunca neşredilen (Third Five Year Plan, 1961. N. D., Sf. 58) de bulunuyor. Fakat biz, plânı inceliyen Mountjoy'dan aldık (Sf. 183). Bu yüzden meblâğlar Milyon - Sterling ile gösteriliyor.

mü yılda 1000 de 146 iken, 1. Plân sonunda 100 e düşmüş, aynı şekilde umumiyetle ölüm 1000 de 27,4 den 19,7 ye inmiştir. Bu mesut durum neticeleri itibarile çok düşündürücü: Bir hesaba göre her sene mevcudâ ilâve olarak 9.000.000 kadar nüfus ekleniyor! 1970 e doğru uzatılan matematik bir ameliye işgücü piyasasının taşkınlığına hüküm ettiriyor! Zaten 2. plân sonunda işsiz miktarı: 8 Milyon. 1960 da: 9 Milyon. Bunun üzerine 3. plân işyeri bulma gayretile hazırlandı. Nisbi bir zafer elde edildi. Şimdi hazırlığı yapılan 4. plân mevcut 17 Milyon işgücü (arz) mın hiç değilse 14 Milyonluk (taleb) le karşılaşabilmesini düşünmekte. Hind Plânlama çevreleri yine de endişeli görünüyorlar. Onlara göre 4. Plânın ilk tatbikat yılı olacak 1967 de işgücü 23 Milyona. 5. Plânın tasarlanan başlangıcında — yani 1972 de — 30 milyona çıkacak. Acaba iş yeri temini işi aynı nisbetleri biraz olsun takip edebilecek mi? Görüyorsunuz: nasıl bir aile reisi belli bir devre içinde aile bütçesinin dalgalanmaları karşısında “Viran

olası Hâne!" endişesi ile dertlenirse, bu aile reisinin işine benzer heybetli bir işi gören Daire de aynı şekilde dertli. Vaktile bir talebemiz, ortahalli aileler çevresinde soruşturmalar yaparken içlerinden birinin reisi (Böyle süallerle meşgul olsam Bakırköyünü boylamam lâzım!) demiş! Bunun gibi fazla matematik, lugat mânâsındaki (Economie — Ev idaresi) ni de, istilâh olan (Economie — İktisat ilmi) ni de fazlaca üzüyor!

Hindistanı ziyaret ettiğim sırada — 1964 yılı ilk ayı — tatbikine devam edilen 3. plânını Hind ekonomisinde derin bir uyanış atmosferi yaratığına uzaktan şahit oldum. Bu bir kaç günlük sathî müşahedeleri ve dinlenilen şeyleri, sonradan yazılı kaynaklarla karşılaştırmak, müşahhas'la mücerred'i, hayat'la kitab'ı kuçaklaştırmaya yarıyor. Aristo'un dediği gibi "Hususi" ile "Umumi" elele vermedükçe ne bilgi, ne de ilim elde edilebilir. Şüphesiz benim bir "Hususi" ile birkaç gün karşı karşıya bulunmam bir şey ifade etmez. Maksadım bir memleketin ekonomik plâncılığının ancak yerinde görme ve incelemeden, yani "hususî"ler, den sonra teori-sile meşgul olma lüzumunu belirtmektir. Hele bir sosyoloji mensubu için bu "hususî" nin bir hâdiseler deryası olduğu düşünülürse.... Bu deryayı sadece temâşâ dahi ders verici. Hind ekonomisi bütün sektörleriyle hareket halinde. Asırların uyukulu çevresi bir defa Kımıldamış. Galiba dünyamızı ikiye ayıran Bloklar karşısında tarafsız kalan Hind feraseti, selameti bu davranışta buluyor: Bir defa 1947 de hayata yeni doğan Hindistan ekonomik varlığını kurtarmak istiyor. O kadarki bu istek uğruna toprağına saldıran Kızıl - Sarı tehlikenin Delhi'deki Elçiliğini bile kapatmaktadır! Bir İngiliz iktisadî coğrafyacısı, Hind ekonomisinin bu durumunu "Teething-Dis çıkarma" buhranına benzetmektedir. Bütün Hindistanın insan ve tabiat kaynakları seferber edilmiş bulunuyor. Bir asırlık İngiliz terbiye sistemi — Nehru'nun ifadesile "Garbe açılmış İngiliz penceresi" — Şarkın bu mistik ve dinî diyarının Entelijansiya'sına biraz *Bacon*, biraz *Mill'*vari usul ve zihniyeti aşlamış. Başta İngilizce, bu usule zarflık yapıyor. 1962 de Nehru, *Lok Sabha*'da bu zarftan şimdilik vaz geçilemeyeceğini beyan ederken aynı zamanda ilmi usul ve zihniyete de ihtiyacı belirtmemiş midir? Kanaatimce zamanımızın az gelişmiş memleketler ekonomisinde müstesna bir kalkınma modeli olarak gösterilen Hind Kalkınmasının sırrı burada aranmalıdır: Garblılaşmış Hint münevver zümresi, bunun içinde, dili ile ve kafası ile iliğine kadar garblı bir iktisadî *entelijansiya*'nın varlığı!

## — II —

## CEMAAT KALKINMASI

Konuşmamızın bu birinci kısmının arkası sıra İktisadî Kalkınmanın belkemiği olan öteki kalkınmaya geçiyorum: *Cemaat Kalkınması*

Önce konuşmanın ikinci bölümüne verilen ve sık sık kullanılan ad üzerinde durmaklığına müsaadenizi istiyeceğim. Eski bir ifade ile istemiyecek bir "İstitrat - Çıkıntı" yapacağım. Zira "İş gören âlettir" dendiği gibi bir konuşma işinde de iş görecektir âlet kelimeler ve mefhumlardır. Bunlarda anarşi ve karaltı bulunursa düşünme ameliyesi soysuzlaşacaktır.<sup>5</sup>

Cemaat Kalkınması sözü ile Garb dillerindeki (Community development, Developement communeautaire) in kasdedildiğini şüphesiz anlıyorsunuz. Yarım asırlık sosyoloji terminolojimizde yerleşen "Cemaat" gerçekten "Communaauté, Community, Gemeinschaft" m ta kendisidir. Fakat bir müddetten beri Descartes'ın "hırçın bozucular" dediği insan tipleri, ortaya Türkçe olmyan, fakat Türkçe olduğu vehmedilen bir nesne buldular: *Toplum!* Bu nesne önce 1935 sıralarında "Sosyoloji" karşılığı olarak "Toplum - bilim" şeklinde, *yukarı*'dan cebri olarak emirle aşılandı. Kısa bir müddet sonra Prof. M. Şekip Tunç'un riyasetinde toplanan "Felsefe ve Sosyoloji tabirleri Komisyonu" nca reddedildi ve Lise öğretiminde "Sosyoloji" ye, yerine göre "İçtimiyat" a dönüldü. Fakat 1960 da kurulan Devlet Plânlama Teşkilâtı mevzuu icabı ele aldığı "Community Development" karşılığı olarak önce "Topluluk", sonra "Toplum Kalkınması" nı kullandı. Bu suretle asla Türkçe olmyan "Toplum" 1935 de "Cemiyet" karşılığı, 1960 da da "Cemaat" karşılığı olarak kullanıldı.

5) Lisani bir hastalık belirtisi olarak "bulan"ı, "uyduran" ı belli olmyan bu "Toplum" nesnesi çok enteresan bir sosyolojik teşhis konusudur. Zahirde "Toplamak" dan yapılmış bir isim gibi görünüyorsa da "Toplamak" dan Türkçenin zengin bir kıyasî kaidesine göre ancak "Toplam" çıkarılabilir. Esasen bütün masterlar için Türkçenin ahenk kaidesine göre bu usul ile isim çıkarmak bereketli bir sadeleşme ve gerçek, normal bir Türkçeleşme vasıtasıdır. Fakat "Toplum", ne semai — ananeci, popüler — kaidelere, ne de kıyasî usule uygundur. Üstelik hangi mefhumu ifade ettiği de bilinmemekte, sâri bir hastalık gibi matbuat merkezi İstanbul'dan Anadolu'nun yazı erbabı âlemine yayılmakta, böylece "Bir yeni Osmanlıca" nın — yani Ziya Paşa'lardan ve Gökâlp'la Ömer Seyfeddin'lerden sonra birbirine biraz yaklaşıyor gibi olan halk ile aydın'ı tekrar ayıran iki dillilik durumunun — doğmasına zemin hazırlamaktadır. Bir sosyoloji konuşmasında bu pek yaygın ve garib nesneyi kullanmak son derece anti - sosyolojik olacaktır.



Fakat sonra "Toplum" ve ondan uydurma "Toplumsal" sıfatı bir sonuam-büller âleminde aldı, yürüdü. Hangi mefhumun karşılığı olduğu bilinmek-sizin uzviyeti saran bir kanser gibi yaygın bir hale geldi. Maksat "Cemi-yet" mi, "Camia" mı, "Cemaat" mı, "Toplantı" veya "Topluluk" mu, "Düğün - Dernek" mi, "Kalabalık" mı, "Ulus" mu, "boy" mu, "Oymak" ve "Bodun" mu? Kelime ve mefhum anarşisi içinde bırakılan Türkçeye "eğitim" ... ilh uev'inden yeni bir tümiir daha eklenmiş oldu. Biz Hind kalkınmasının köy ve cemaati ile ilgili safhasını anlatırken, "Community" mefhumu ile meşgul olacağımız için ne idüğü belirsiz "nesne" yi değil. doğrudân doğruya Türkçe *Cemaat* kelimesi kullanacağız.

Modern Plânlama modelleri, hususile az gelişmiş memleketlerde ga-yet tabîi olarak Tönnies'in ifadesile hem "cemiyet" i, hem de "cemaat" i hedef edinirler. Hangisinin daha mühim olduğu iskolastik münakaşa ko-nusu olabilir. Biz bu yönü bir tarafa birakarak sosyolojik realizmin icabı-na göre hareket edeceğiz.

Gerçekten de 1947 de nüfusunun % 82 si köylü olan ve 550.000 köye sahip bulunan memleketin İkinci Dünya Harbi arkası sıra beliren sosyal dâvaları ele almıyor ve en evvel Hind Kalkınması için, bu kalkınmanın köyle ilgili politikasını yürütmek için bir "İdari ünite - Administrative unit" üzerinde duruluyor. Esasen Müstemlike devrinin son zamanlarında da ele alınmış olan bu *Ünite*, ortalama bir milyon nüfusu kavriyan çevreden ibaretti. Fakat ziraat, hayvancılık, kooperatificilik, sağlık, yol işleri arasında herhangi bir "Düzenleme - Coordination" mevcut değildi. İstiklalden sonra bu düzenin tesisine büyük bir ehemmiyet verildi. Netice olarak 2-10-1952 de kabul edilen "Cemaat Kalkınması - Community Development" programı İngiliz İdaresi sırasındaki 1.000.000 hık çevreyi 300.000 e indirdi. Kaba bir hesabla bu nüfus 300 köyü kavriyordu. Lâkin tatbikat bu çevre cesametinin de fazla olduğunu gösterdi. Bunun üzerine köy sayısı 100 e, nüfus mikdarı 70.000-100.000 e baliğ olan yeni bir ünite üzerinde duruldu. Bu arada *unit* tabiri yerine *blok* kelimesi kondu. Her blok bir "Kalkınma memuru - Development officer" tarafından çevrilecektir. Her birinin maiyetinde ziraat, hayvancılık, köy mühendisi, sosyal terbiye, âmme sağlık, kooperatificilik... gibi sekiz ihtisasın erbabından ibaret bir takım mevcuttur. Her Blok'da onu erkek, ikisi kadın yardımcı mevcuttur (Erkeklerle *Gram Sevaks*, kadınlara *Gram Sevikas* adı veriliyor.)

Kalkınma İdaresi bu *Sevaks*'lara büyük bir ehemmiyet verdiğinden yetiştirilmeleri için gereken tedbirleri de almaktadır. Bu tedbirlerin başında iki yıllık yetiştirme kursu vardır. Kurs esnasında ve ikmalden sonra

köy ve köylülerle *Blok* merkezleri arasında aracılıkla vazifelendirilirler. Köy ve köylü dâvaları bu *Sevaks*'lar vasıtasile *Blok* Merkezlerine ulaştırılmaktadır.

Cemaat Kalkınması programının hedefi, her Blok içindeki köyleri "kendi kendilerine yeter bir hal" e getirmektir. Bu hal, bir köyde yeme, içme ve yatma ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ölçülür. Köylü'de "Kendine güveniş - Self reliance" i köy cemaatinde de teşebbüs zihniyetini uyandırmak, kalkınma programının en başta gelen hedefleridir.

Hindistan, gelişmiş memleketler içinde ziraati ağır basan bir memleketdir. Bu, gayet tabiidir. Kalkınma Memuru zümresinin bütün gayesi, köy çevresinde Ziraatten itibaren kalkınma şuurunu uyandırmaktır. Bunun edebiyatla, aydınlatma ile ilgili tarafı yanında pratik rehberlik de yer alır ve "söz" le "iş" bir arada yürütülür. Bu maksatla gayesi "Hür Kooperatifçilik prensibini yürütmekten ibaret" Gran Sahayak' adlı ve ileri çiftlik ve çiftçilik davranışını halka aşılama kooperatifler, 1957 den sonra yurdun dört köşesinde faaliyete başladı. Bu çiftliklerde haftada belli günlerde ileri metodlu ekip biçme ekersisleri yapılır. 1960-63 arasında bu deneme çiftlikleri elle tutulur müsbet neticeler vermiş, Hind Köylüsü bu müşahhas derslerden çok faydalanmıştır. Bugün bu "Gran Sahayak"ların sayısı 3.000.000 a çıkmış bulunmaktadır.

Cemaat Kalkınması Programının ikinci gayesi, köylerdeki gizli işsizliği, şehre akını önleyici tedbirlerin yekûnunda çıkan neticedir: Köydeki el ve ev zanaatlarını geliştirme. Blok'lar Kalkınma memurları vasıtasile her köyün veya köyler topluluğunun ananesi olan küçük zanaatlarını inceler, beslenmeleri için Blok'un dikkatini çekerler. Ziraî ve sınaî — ki burada küçük sanat kastedilmeli — hedeflerin yanında mesken, çocuk terbiyesi, her çeşit spor ve kültür hareketleri, sağlık meseleleri de üçüncü ve tamamlayıcı hedeflerden ibarettir.

Blok'ların finansmanı bir müddet için Devletce yürütülmektedir. Her Blok, yılda 500.000 Rupi (şöyle böyle 1 Milyon Türk Lirası) tahsisat alır. Duruma göre, Blok'ların hususiyetlerine göre ilâve fon'larla bu temel tahsisatın takviye edilmesi de mümkündür.

Cemaat Kalkınması işinin yürütülmeğe başladığı 1952 de Halk ve Devlet Beraberliği, sosyal bir idealizm havası içinde ileri sürülürken *Plân Entelijansiyası* içinde ümitli ve ümitsiz cereyanlar belirmiş, fakat ilk beş yıllık plân ne ümitlere ne de ümitsizlere uygun netice vermiştir. Zira realiteye istenen istikameti verme güçlüğü içinde istikbal için hayırlı yollar

bulunmuştur. Şöyle ki halk, kendisine rehberlik eden Hind Münevver ve idarecisinden elle tutulur, gözle görülür ameli faydalar beklemektedir. Hind Cemaat Kalkınmasını 1951-56, 56-61 de, nihayet 5. plânın ilk üç yılı olan 1962, 1963 ve devam eden 1964 de takip edenler ,yürünülen yolda sebatla devam olunması neticesine varmaktadırlar. İki plânın yürütülmesi esnasında resmî yardım fonu 1,898,000,000 Ruپیye baliğ olurken hiç bir mükellefiyet ve baskı olmaksızın halkın kendiliğinden yaptığı yardım 100,000,000 çıkıyor. Demek ki *alaka* şeklindeki mânevi yardım yanında küçüksenmiyecek bir malî yardım da yer almaktadır. Müşahitler son on yıl içinde Cemaat Kalkınması plân ve projelerinden *bir şeyler elde edildiğini* gören köylünün asırlık atalete son verme ruhiyatı ile davranmağa başladığına işaret etmektedirler. Hindistan Cemaat Kalkınmasının malî yüküne tahammül hususunda Devlet ve Cemaat kendi paylarına düşen vazifeyi ahenk içinde ifa etmektedirler. Cemaat ilgisini gören Devlet'in her yıl kalkınma fonunu artırdığına da ayrıca işaret edilmiştir.

Hind Cemaat Kalkınması etrafında fikir beyan eden bazı Hind ekonomistleri ne yapıp yapıp Cemaat Kalkınmasının kendikendini idare edecek bir duruma gelmesini istiyorlar. Ne halkın *kendiliğinden*, *gönüllü* yardımı, ne de Devlet Bütçesi dâimî olarak bu yükü taşıyamaz. Köy ideolojisinden esip gelen idealizm rüzgârı aynı şiddeti her zaman gösterecektir. Ne yapmalı? "Blok" lar kendikendilerine yeter hale gelmeli. Nasıl? Şimdi "Yüksek İnceleme Komitesi" bu sorunun cevabını bulmakla meşguldür. Komitenin bazı tedbirleri ikinci 1957-1962 Cemaat Kalkınması Plânında gözönüne alınmıştır. Bütün mesele, Cemaat Kalkınmasının başladığı 1952 den bugüne kadar geçen 12 yıl zarfında Devleti ve Cemaati az çok tatmin eden iyi, güzel ve hayırlı neticelerin elde edilmesi. her şeyden evvel Köylüde Kalkınma şuurunun uyanmasıdır. Bu ise elde ediliyor.

Bu takdirde Devlet'de, Cemaat de realist bir davranışla Teşkilâtı finanse etmeğe devam edeceklerdir.

## II — Köy Teşkilâtı :

Cemaat Kalkınmasını köye mal etmek için köyün biri eski, ananevî, diğeri yeni üç organının işbirliği etmesi meselesi ile karşılaşırız:

- 1 — Panchayat;
- 2 — Kooperatif;
- 3 — Mektep;

Birinci organ eskiden beri Hind Köylerinde, köyü idare eden *Aksakallılar Heyeti*'nin Hindî dilindeki adıdır: *Panchayat*. Cemaat Kalkınmasında bu eski tabir'e müstesna bir yer ve kıymet veriliyor. Şüphesiz eski kelimenin örgüsü içine modern demokratik cihaz da sıkıştırılmıştır. 1952-56, 1957-61, 1962-67 Plânlarından ilk ikisi tarafından bütün Hindistanın *Panchayatlar Ağı* içine alınması hedef olarak güdülmüştür. 1967 de memleketin her tarafının, yani 550.000 Köyün *Panchayat*'lanacağı plânlanmış bulunmaktadır.

Gerek umumî ekonomik kalkınma, gerek hususî olarak cemaat kalkınması dâvaları için bir Hind - Türk münasebetleri ağına ihtiyacımız aşikârdır. Bu yılın ilk ayı sonlarına doğru Delhi'den ayrılırken çok değerli Sefirimiz Seyfüllah Bey, Ankaradan iki genç Plânlama mensubunun geldiğini haber vermişti. Bir Hind Plânlama mütehasssısın da Ankara'da müşavirlik yaptığını öğrendik ve tabii sevindik. Kanaatime göre teknik faydalardan ziyade espri yardımı görmeğe dikkat etmeliyiz<sup>6</sup>. Mesele Dev Endüstri yanında küçük sanatları himaye yolu ile tedrici sanayileşme, yahut bölge müvazenesizliğine son vermek için sanayi'i memleket sathına yayma, yahut Cemaat Kalkınmasında Klavuz yetiştirme ... ilh. gibi. Bir vesile ile de söylediğim gibi uzun müstemlike devri Hind'in gerçek *Garblılaşmasın*, Garb kafalı bir seçme münevver zümre yetişmesine hizmet etmiştir. Garb'a coğrafi yakınlığımıza rağmen zihniyet ve *sosyal müesseselere bakış* yönünden garb ve Rönesans ruhuna ne derece yabancı olduğumuzu, o yola girmiş bulunmadığımızı ve "Garblılaşmanın neresindeyiz?" sorusunu soran, bizi düşünmeğe çağırın Prof. M. Turhan'ın haklı olduğunu yurt dışında daha iyi anlıyoruz.

### — III —

## BİR KÜLTÜREL MESELE

Bu konuşmayı bir sosyoloji hocası yapıyor. Sosyolojiye göre *kalkınma*, sadece iktisadî yönü ile gözönüne alınmamalı. Sosyoloji kurucusu Comte'un formülünde görüldüğü gibi "Müesseseler konsansüsü" düşünülmeksizin sırf ekonomik müessese ile kalmak, hem gayri ilmi bir dav-

6) Hindistan'dan döndükten sonra genç Hind Plânlamacısı ile birkaç defa görüşmek fırsatım elde ettim. Geçenlerde bir makalesi, bir Türk gazetesinde bugünlerde çıktı. Bk. Abid Hüseyin: Cemaat Kalkınması, "Milliyet" Gatezesi:

ranıştır, hem de iktisadî aksiyonu muvaffakiyete kavuşturamayacağı için: amelî bakımdan da kısır kalır. Bu yüzden müesseseler ve hâdiseler “Consensus - Beraberlik” i yönünden bir noktaya dokunacağını.

İstiklâl yılı olanı 1947 de (Ekonomik durumumuz ne olacak?) diye kendikendini sual yağmuruna tutan Hindistan (İlk işimiz ne olacak?) sorgusu üzerinde de durdu. İngilizce, New York’la New Delhi’de birbirinden farksız derecede hâkim. Fakat “Müstemlekecinin dili ile mi kalacağız?” süali İstiklâlin tamamlayıcısı olacak dil istiklâlini de ister istemez düşündürtecektir.

1947 Anayasası bu hususta işaret veriyor: 1965 e kadar İngilizce resmî dil olarak kalacak, sonra yerini *Hindî*’ye bırakacak. İşte burada belki ekonomik meselelerden daha çetrefil bir problem ortaya çıkıyor. *Ekonomik* başka, *Lingüistik* başka nevi’den müessese. İsterseniz kısa kesmek için maddi ve manevî diyelim. İkincisi, hususile 1947 den önceki eski Hindistan’da, yani canlı diller müzesi bir diyarda nasıl ele alınmalı? Biliyorsunuz: 1947 de Pakistan Urduca’yı resmî dil olarak benimsedi. Bu Hindî - Arabi - Farsî - Türkî kırması ve tâlik yazılı dil, müstakil Hindistan’ın çeşitli dilleri arasında da yer alır. Fakat Hindli, istiklâlden sonra Urduca’nı yazısında ve muhtevasında Hindü olmayı bir taraf görerek gözönüne almadı. Hindüistan için mesele şu idi: Ya İngilizcenin Devlet dili olmasına devam, yahut Hindî’yi dil tahtına oturtma. Anayasa orta bir yol tutarak 15 yıllık bir devre kabul etti. Bu devre esnasında Sanskrit yazısı ile yazılacak Hindî dili Hindistana yayılacaktı. Nehru, iktisadî plânlama toplantılarına riyaset eder, direktif verirken bu işi de yöneltcektir.

1964 başında Hindistan’a mahsus Dil İşinin belirtilerine onbeş günlük ikamet esnasında şahit olduk: İstasyon, sokak, cadde isimleri bazan İngilizce ve Hindî. İngilizce tabii latin harfi ile, Hindî sanskrit alfabesi ve yazısı ile. Bazan buna arab harfli Urduca’da karışıyor. Sinema, tiyatro reklâmları keza. İşte size Hindistanda bulunduğumuz günlere ait üç gazete sahifesi. Biri Hindî ile, tabii sanskrit harflerile, biri Hind - Türk İmparatorluklarının kültür hatırası bir nevi Acem tâlik yazısı ile. Bu iki belirti yanında sanki New York veya Londra’da imişsiniz gibi büyük hacimde, çok sahifeli, muhteva itibarile mükemmel İngilizce gazeteler, bir değil bir kaç! Güney Hindistan’ın Urduca’ya yabancı bölgelerinde vaziyet nasıl? Bu ciheti toplantımızda bulunan Hindistanlı dostlarımızdan sormak gerek! Mamafih Mr. Nehru’dan faydalanarak biraz bu nokta üzerinde duracağım.

Nehru, 24-4-1962 de *Lok Sabha*'da yaptığı bir konuşma da Hindistandaki millî dil meselesine ait düşüncelerini aydınlatmıştır. İktisadî Kalkınma gibi lisanî gelişmede de bizim için dersverici olan düşüncelerinden bir kaçını ele alacağız.

Milliyetçi görüş, 1947 de İngilizceyi resmî dil olarak muhafazasından pek hoşlanmamıştı. 1962 de de aynı davranışa rastlanmaktadır. Nehru tabii ve sosyal ilimlerin klasik tahsilini yapmış, konuda selâhiyet sahibi bir Hindolog sıfatı ile önce durumun müşahedesinden bahsediyor: Şimaldeki diller ve lehçeler hep *Sanskritce*'den gelmedir. Bunun yanın da *Sanskritce* kadar eski *Tamil*, *Bengali* dilleri vardır. 1947 Anayasası Hindistan'da mevcut 13, yahut 14 dilin hepsini *millî* olarak vasıflandırmıştır. Bunlardan herhangi birinin *daha çok millî* olduğu asla düşünülemez. Bunlardan hiç birinin *ilga* edilmesi veya *zor'a* tabi tutulması diye bir mesele yoktur. Aksine 1947 den beri bu diller kendi çevrelerinde geliştiler. Bugün de yarın da Hindistan "Çok dilli - Multilingual" bir memleket olacaktır. Her Hintli resmî ve ilmi dil olan İngilizceden başka kendi bölgesinin dilini, ayrıca bir veya iki diğer Hint dilini bilmediği şahsî hedefleri arasına koymalıdır. Zira bir taraftan *Millet haline gelirken*, diller de gelişip kaynaşacak, kültür varlıkları arasında aktarmalar olacaktır. İlim ve teknikde İngilizceye çok borçluyuz. Bundan böyle de bu borçluluk devam edecektir. Ancak öteyandan bu "ilim" i, millî dillerimizle mekteplerde yaymak ta gerekir. İlmin yayılması bunu zarurî kılmaktadır. Aksitakdirde 1947 den önceki *Münevverler Kastı*, yani *dili giyinişi ve yaşayışı İngiliz olanlar topluluğu*'nun devamına müsaade edemeyiz. Fakat öteyandan Anayasa'nın *Millî dil olarak Hindî* esasını hemen tatbikine de geçmek doğru değildir. Her ne kadar Halk ile İdare arasında köprülük yapan İngilizce'den de bahsedilemez. Bu çıkmazın içinden çıkmak için Hindinin nazik bir ameliye ile, Parlemanto kararı ile millî dil olamayacağını düşünmek kâfidir. Mesele uzvidir ve zamanla mümkün olacaktır. Nitekim Hindî'nin Hindistan'da resmî ve millî dil olması vetiresi işlemeğe başlamıştır. Bize düşen vazife vetireyi takip, kontrol, gere-

7) Nehru'dan aynen: "There is no doubt there is a certain vested interest created in the knowledge of English. That automatically separates us from those who do not know English. It is a very bad thing. Before Independence, in this country of castes, the most hardened caste was the caste of the English - knowing, English - clothed, and English - living people. It put high barriers between us and the masses of India. We have to remove these barriers." Bk. One nation, One Heart, 1963, New Delhi, Sf. 32.

kirse ta'cil etmektir. Eğer bazılarının düşündüğü gibi nazik ve parlamenter kararlar alacak olursak *başlamış olan gelişme ve ilerleme de duracaktır*. Tehlike buradadır. Hindi konuşmayan Hindli cemaatlerin menfi davranışları, mukavemetleri bu tehlikeyi daha da artıracaktır. Hülâsa her bakımdan ihtiyatlı olmalıyız<sup>8</sup>.

Tabiat ve Hukuk ilimlerinin klasik tahsil ve terbiyesini görmüş olan Nehru, sosyolojik espri ile örülü bu muhakemesini şu iki noktada topluyor:

I — Anayasa'nın *Milli Dil olarak Hindi* formülü, üzerinde çalışılacak bir hipotezdir. Bu hipotez, ne İngilizceye karşı, ne de Hindî'den gayri olan Hindistan dillerine karşı zararlı, Hind Birliğini bozucu bir âlet olmaz. İngilizceye karşı aleyhtarlık geçen asırda Garba açılmış pencereyi kapatacaktır. Bu pencere belli bir âna kadar kapanamaz. En azından beş yıllık ekonomik plân işlemez. Bu hususta lüzum veya lüzumsuzluğu İngilizceyi bilen ve konuşanlardan değil, kitleden sormalıdır. Yarı münevverden ziyade halk bu lüzumu daha iyi kavramıştır. Fakat bu lüzum, sayısı 13 ü bulan başlıca mahallî Hind dillerine — ki başlarında Bengali ve Tamil gelir — kayıtsızlık demek değildir. Bu arada Hündî'ye Anayasa'nın verdiği ehemmiyeti, Hindî konuşan cemaatler değil, konuşmayanlar kararlaştırmalıdır<sup>8a</sup>. Eğer Güney Hindistan'da Hindî'ye karşı bazı mukavemetler belirmişse bu, tatbikatatki acemiliğin neticesidir. Öyle zannediliyor ki Merkezi Hükûmet Hindîmin yayılmasını tazyik yolu ile temine çalışıyor. Hakikatte öyle davranmalıyız ki tarihi, kültürel sebeplerin takviye ettiği Hindî dili politikasını, Kuzey'den önce Güney istesin. Başlamış olan *tek millet, tek dil* cereyanı naziktir, siyasî yoldan uzak kaldıkça bu gayeye daha çok yaklaşılacaktır.

8a) Bu son mülahazaları Nehru 1959 da verdiği bir nutukta çok güzel or spread by some magic. It has a much deeper aspect, especially when there is a danger of the people belonging to one language group rubbing up the people belonging to another language group. We have to proceed very cautiously." Kz. Sf. 34. Bu neticeleri, bize mahsus olan dil dâvasında da rehber - fikir olmaları itibarıyla konuşma'nın basımı ve tashihi sırasında aynen naklettik. Belki salahiyetsiz ellere düşen, hiç bir ilmi, sosyal kontrole tabi olmayan lisan meselelerinde bizi artık düşünmeğe iter ve bir hizmet ifa eder. Belki!

8) Bu son mülahazaları Nehru 1959 da verdiği bir nutukta çok güzel formüllüyor. J. Nehru: One nation, one heart, 1963, Ministry of Information Neşriyatı, New Delhi, Sf. 16.

2 — Gerek İngilizce yerine *Sanskrit Alfabeli Hindî*'nin geçmesi, gerek mahallî dillerin kendi lokal gelişmeleri yanında Hindî'nin de yayılması, bir sosyal transformasyon, bir "vetire - Process" işidir. Zorlama, bizi *tek millet, tek dil* idealinden daha çok uzaklaştıracaktır. Anayasa'nın Hindî ile ilgili maddesi sadece bir çalışma faraziyesi rolünü oynayacaktır. Çığırkanlık vesilesi olmasına asla müsaade edilmemelidir .

Ekonomik Kalkınma içinde olduğu gibi kültürel ve lisanî kalkınmada da Hind modelinin bizdeki 1930 - 1964 arası dil işine tutacağı ışığı dikkatinizi çekmek isterim. Şüphesiz bahis konusu iki memleketin lisan meselesi ayrı mahiyettedirler. Fakat umumî kadrosu ile temas noktaları yok değildir. Bunlardan biri, Nehru'yu dil sosyoloğu olarak vasıflandıрмаğı gerektiren gerçekten derin olan bir düşüncesidir: *Zorlama, dâvayı geriletir, soysuzlaştırır*. Bu basit, fakat hâdiseler karşısında mânâ kazanan fikir zaviyesinden Türki ve Hindî dillerinin XX. asır ortasında mukayesesi yapılabılır ve bundan birçok dersler alınabilir.

Hülâsa *tek millet, tek dil* formülü, bugünkü Hindistan'ın çok mühim problemlerinden biridir. İngilizce, bir hesaba göre 1965 de resmî dil olmaktan tamamile çıkacak. Fakat 1964 yılının ilk ayında Hindistan'da bulunduğum zaman görüştüğüm Hint münevverlerinin tebessümlerile karşılaştım. Bu tebessümler lisan-i hâli ile "İmkânsız!" demeğe geliyordu. Fakat Nehru'nun *Hipotez*'i her gün biraz daha ameliyat geçiriyor: Madem ki *Millet* olma yolunda yürünüyor, o halde onun tamamlayıcısı olan dil işi de onunla beraber gerçekleşecektir.

Nehru'nun bu "Millet olma" ile "Millî dil" arasında kurduğu münasebet, lisan sosyolojisinin ana fikirlerinden kuvvet alıyor. Fakat bir de işin *siyaset* tarafı var: Önümüzdeki yıl, İngilizcenin Merkezî Hükümetin resmî dili olması müddeti sona eriyor: 1965 te. Durum ne olacak? *Yaşayan görür* diyerek geçelim. Fazlaca uzayan bu konferansa gösterdiğiniz alakadan dolayı sizlere teşekkür ederek huzurunuzdan ayrılıyorum".

9) Konuşma boyunca temas edilen hususlara ait, faydalandığımız veya adlarını öğrendiğimiz kaynakların bir listesini düzenlemek iyi olurdu. Böyle bir liste başında Hint Plânlama İdaresince neşredilen şu kaynaklar yer alır:

— First Five Year Plan: 1951; Second Five Year Plan: 1956; Third Five Year Plan. 1961, New Delhi.

Bize Delhi'de Plânlama Dairesince verilen şu üç kitap ve broşürü kaydetmekle kalalım:



— Evolution of community development programme in India, 1962, "Cemaat Kalkınması Vekâleti" neşriyatı, Sf. 1 - 104.

— A people's movement : Community Projects in Pictures, 1961

"Enformasyon Vekâleti" neşriyatı.

— S. K. Dey : Community development through Panchayatı Raj, 1961, "Cemaat Kalkınması Vekâleti, neşriyatı.

Konuşmanın mevzuuna alaka duyanlar İktisat Fakültesi "İktisat ve İctimaiyat Enstitüsü" ne, veya Türkiye - Hindistan Kültür Cemiyetine, yahut "Hindistan Haberler Servisi"ne başvurabilirler.

**NOT :**

27. Konferansa ait doğru - yanlış cedveli :

<b>Sayfa</b>	<b>Satır</b>	<b>Yanlış</b>	<b>Doğru</b>
94	2	Formu	Formül
94	alttan 2	ve her hukuk kuralının	
96	Dip Not 15	Sf.	Sf. 139-174
97	3	bulan	kılan
97	13	kendine	kendi kendine
97	21	kalmamış	kalamamış
100	21	realite	hayat
100	Dip Not	25) Her ne kadar bu hareketin izlerine A Boistel ve Ch. Beudont'da rastlanırsa da (aynı eser 21 ve d.) söz konumuzdan, Rönesans, Stammler ile başlamış sayılmak gerekir.	



